

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF PROTECTING WOMEN'S RIGHTS DURING MILITARY ACTIONS IN UKRAINE

Джуган В.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

У даній статті аналізуються положення законодавства України про основоположні конституційні права людини, а також обмеження таких прав, які можуть бути встановлені в умовах воєнного та надзвичайного стану. Зокрема, обмеженими можуть бути право на недоторканість житла, право на мирні зібрання, право власності. 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації на Україну, тому цього ж дня в Україні був введений воєнний стан, що триває й зараз. В дослідженні відзначаються, які права людини згідно Женевських конвенцій мають бути дотримані під час війни, яким має бути режим поранених, військовополонених, укладення угод про перемир'я, підписання мирних договорів відповідно до них. Проаналізовано також, які права людини відповідно до діючого українського законодавства не можуть бути обмеженими під час воєнного стану. Наприклад, не можуть бути обмеженими право на життя, право на повагу до людської гідності, право на захист в судовому порядку та інші.

До початку війни України мала значні здобутки щодо захисту прав жінок та впровадження гендерного механізму державою. Однак сьогодні існує ряд проблем у цьому питанні. Зокрема, проблеми забезпечення прав: внутрішньо переміщених жінок; тих, що постраждали від насильства та незахищеності; тих, які перебувають на прикордонних пунктах, колективних центрах та у бомбосховищах. Сумнівним та хитким є механізм захисту прав жінок, які перебувають у нестабільних милітаризованих та деокупованих районах. Існує чимало біженок. Наявні також проблеми трансгендерних та небінарних громадян, для яких стать за документами є остаточним фактом у можливості виїхати за межі України чи залишитися. У воєнний час жінки керують домогосподарством, очолюють власні громади, але водночас вони часто виключені з питань прийняття рішень по гуманітарних питаннях, миротворчості, а це права, які прямо впливають на їхнє життя. Гендерні важелі змінюються, жінки освоюють нові професії, часто займаються волонтерською роботою. Поряд з існуючими проблемами, захист прав жінок в даний період вирішується як через військову сферу, законодавчу, органи лади, установи ООН, місцеві та міжнародні організації, бригади психологічної допомоги.

Ключові слова: права людини, права жінок, військовий стан, обмеження прав, основоположні конституційні права, гендерна рівність, гендерно зумовлене насильство.

This article analyzes the provisions of the legislation of Ukraine on fundamental constitutional human rights, as well as the limitations of such rights that may be established under conditions of martial law and state of emergency. In particular, the right to inviolability of housing, the right to peaceful assembly, and the right to property may be limited. On February 24, 2022, a full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation took place, therefore, on the same day, martial law was introduced in Ukraine, which continues to this day. The study notes which human rights according to the Geneva Conventions must be observed during war, what should be the regime of the wounded, prisoners of war, the conclusion of armistice agreements, and the signing of peace treaties in accordance with them. It was also analyzed which human rights, according to the current Ukrainian legislation, cannot be restricted during martial law. For example, the right to life, the right to respect for human dignity, the right to legal protection and others cannot be limited.

Before the start of the war, Ukraine had made significant gains in the protection of women's rights and the implementation of a gender mechanism by the state. However, today there are a number of problems in this matter. In particular, the problems of ensuring the rights of: internally displaced women; those affected by violence and insecurity; those who are at border points, collective centers and bomb shelters. The mechanism for protecting the rights of women who are in unstable militarized and de-occupied areas is questionable and shaky. There are many refugees. There are also problems of transgender and non-binary citizens, for whom gender according to documents is the final fact in the possibility of leaving Ukraine or staying. In wartime, women run the household and lead their own communities, but at the same time, they are often excluded from decision-making on humanitarian issues, peacekeeping, and these are rights that directly affect their lives. Gender norms are changing, women are learning new professions, and often engage in volunteer work. Along with the existing problems, the protection of women's rights in this period is solved both through the military sphere, legislation, law enforcement agencies, UN agencies, local and international organizations, and psychological assistance teams.

Key words: human rights, women's rights, martial law, rights restrictions, fundamental constitutional rights, gender equality, gender-based violence.

Актуальність обраної тематики. З початком воєнного нападу Російської Федерації на Україну суттєво погіршився механізм захисту прав людини по всій її території. Однак питання захисту прав і свобод людини, демократичних цінностей України та всього цивілізованого світу залишається актуальним. Конституцією України людина визначена як найвища соціальну цінність (ст. 1) [1]. З початку війни 24 лютого 2022 року та на сьогодні, наразі до 21 листопада 2022 року, в Україні, відповідно, був введений та продовжений воєнний стан [2; 3; 4; 5; 6]. Запровадження такого стану передбачає обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих прав (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [7], але права людини мають підлягати виключній правовій охороні. І Україна, і Росія є учасниками найважливіших міжнародних договорів у сфері захисту прав людини. З-поміж них: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року [8], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року [9], Міжнародна конвенція про ліквідацію всі форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року [10]. В той же час зі сторони Російської Федерації існують серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань захисту прав жінок та принципу гендерної рівності займалися такі науковці: В. Авер'янов, Т. Багрій, Ю. Барабаш, С. Бобровник, В. Боняк, М. Вітрук, С. Головатий, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Тацій, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Монографічні та дисертаційні роботи, присвячені суто питанню гендеру, проводили у сфері

права, державного управління, соціології, філософії такі науковці: О. Вілкова, В. Гошовська, О. Грицай, Н. Грицяк, Л. Збаржевська, К. Левченко, Т. Мацинюк, Т. Фулей, О. Дашковська, О. Руднева, К. Чижмарь тощо. Однак сьогодні дослідження проблем захисту прав жінок під час війни в Україні є особливо актуальним.

Дана доповідь присвячена дослідженню сутності та змісту проблем захисту прав жінок під час воєнних дій в Україні. Для цього потрібно з'ясувати: поняття прав людини під час війни, розглянути проблеми реалізації прав жінок в даний період в Україні, а також зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини у процесі війни чи під час збройного конфлікту є прописаними у чотирьох Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року [11; 12; 13; 14], які є ратифікованими Україною. Їх особливість в тому, що вони разом зі Статутом ООН становлять міжнародні договори, до яких приєдналися всі держави. Вони разом з Додатковими протоколами регулюють відносини між державами у період збройної боротьби, а також відносини з огляду на цю боротьбу, а саме: режим поранених, військовополонених, укладання угод про перемир'я, підписання мирних договорів. Дуже важливо, що вони містять заборони на: посягання на життя і фізичну недоторканність, а саме на всі види вбивств, каліцтво, жорстоке поводження, тортури та катування; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема, образливе і принизливе звернення; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями. Гарантується допомога хворим і пораненим. Від початку війни Україна виконує всі норми і принципи міжнародних договорів, а Російська Федерація їх ігнорує, вчиняє безкінечні порушення правил і звичаїв війни, не дотримується жодних заборон. Тому очевидно, що порушеними та незахищеними є права і свободи українських громадян.

В основі національного законодавства України та Європейської конвенції з прав людини закладені принципи забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Однак ч. 2 ст. 64 Конституції України чітко зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Отже, людину може бути обмежено, наприклад, у праві на недоторканість житла (ст. 30), у свободі думки і слова (ст. 34), свободі пересування (ст. 33), у праві на мирні зібрання (ст. 39), у праві власності (ст. 41), у праві на підприємницьку діяльність (ст. 42) [1]. Однак відповідно до ч. 2 ст. 64 Основного закону не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені його статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 [1]. Тобто, основоположні права громадян не можуть обмежені суттєво, а самі обмеження мають бути пропорційними заданим цілям. Тому не може бути, наприклад, обмежено право на: життя (ст. 27), повагу до людської гідності (ст. 28), житло (ст. 47), захист в судовому порядку (ст. 55) та багато інших [1]. Конституція України прямо передбачає положення щодо гендерної рівності, виключає будь-які обмеження за ознаками статі, передбачає рівність прав чоловіка та жінки та рівність гарантій реалізації та захисту цих прав.

Комісар Ради Європи з прав людини Дуня Міятович наголошує, що невідкладної уваги потребує така одна з уразливих категорій людей в Україні як жінки, багато з яких не змогли або не захотіли евакуюватися, а деякі загинули через непрямі наслідки війни, включаючи неможливість отримати належну медичну допомогу [15]. Новий звіт структури ООН Жінки та організації CARE «Швидкий гендерний аналіз ситуації в Україні» також засвідчив, що жінки під час війни зіштовхуються з великими труднощами, коли йдеться про здоров'я та безпеку. Жінки очолю-

ють домогосподарства і стають лідерами у своїх громадах, тому що чоловіки йдуть на військову службу. В той же час жінки залишаються значною мірою виключеними з офіційних процесів прийняття рішень, пов'язаних з гуманітарними зусиллями, миротворчістю та іншими сферами, які безпосередньо впливають на їхнє життя [11]. Отож, в нинішній ситуації особливо уразливими групами людей є жінки: які перебувають у районах, де тривають військові операції; які зазнали чи перебувають під високим ризиком сексуального насильства та іншої наруги; які постраждали від сексуального насильства; які не мають доступу до послуг для порятунку життя; які є похилого віку та особами з інвалідністю; які досі перебувають на небезпечних територіях України через нерухливість і піддаються ризику сексуального насильства та гендерно зумовленого насильства, зокрема з боку військових та озброєних осіб; жінки в Україні, які зазнають домашнього насильства; вагітні та годуючі жінки; жінки-учасниці бойових дій, які можуть стати військовополоненими та медичний персонал, що зазнає нападів; внутрішньо переміщені особи – жінки; трансгендерні та небінарні особи, які зазнають переслідувань з боку озброєних осіб та яким відмовляють у виїзді з України через відсутність документів; представниці інших національностей, які стикаються з переслідуваннями та дискримінацією на кордоні; жінки, які вживають наркотики і яким важко отримати доступ до лікування; які живуть з ВІЛ або хворі на СНІД і яким важко отримати доступ до медикаментозного лікування; жінки-роми, які історично зазнавали та продовжують зазнавати дискримінації в умовах війни [17, с. 4-5]. Однією з важливих проблем є обмежене право на охорону здоров'я для тих, хто пережив гендерне насильство, для вагітних жінок та жінок-матерів, а саме тих жінок, які перебувають у зоні важких бойових дій. Багато з них не мають доступу до елементарної гуманітарної допомоги. Також важливим є питання реалізації прав жінок з дітьми, жінок в багатодітних родинах, жінок з інвалідністю, жінок з ЛГБТ-спільноти, жінок, у яких загинули родичі, які втратили дітей, які втратили кінцівки, а також тих, що втратили житло. Держава зазнає великого навантаження і не може зараз компенсувати всі необхідні потреби і втрати, яких зазнала ця та інші категорії осіб. Однак чинним законодавством України права жінок чітко передбачені та підлягають охороні. Окрім Конституції України та базового конституційного та галузевого законодавства України, права жінок в Україні забезпечуються спеціальним законодавством: Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [18], Законом України «Про протидію торгівлі людьми» [19], Указом Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської меншини на період до 2020 року» [20], Сімейним кодексом України [21] тощо. Україною ратифіковано Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року [8], Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року [22] тощо.

Попри всі ризики та порушення прав жінок українське суспільство об'єднане, а жінки є не тільки жертвами війни. На думку Олени Зеленської, під час війни жінки не тільки реалізують свої права, а й взяли на себе повну відповідальність за родини та дітей. 6 мільйонів вимушених переселенців виїхали за кордон – це жінки – це жінки й діти. Саме ці жінки рятували своїх дітей. В українській армії перебуває 42 тисячі жінок, тисяча з яких є командирами. Українські жінки становлять також половину українських медиків і підприємців [23]. Отже, гендерні важелі в Україні змінюються. Жінки осягають нові професії та працюють на кількох роботах, щоб покрити традиційний дохід. Високий попит жінок на волонтерську роботу

та неоплачувана робота змінюють принципи гендерної рівності в умовах воєнних дій. Разом з тим негативно, що безробіття внутрішньо переміщених осіб, в тому числі жінок «штовхає» їх до неофіційних секторів економіки, що безперечно спричиняє зростання бідності.

Однак Україна не зупиняє реформи, які ведуть до покращення становища жінок від негативних наслідків війни та ризиків дискримінації на ринку праці. До того ж, 20 червня 2022 року Україною була ратифікована Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та здійснюється її імплементація. Надзвичайно важливе значення має право на жінок на психічне здоров'я, особливо тих, що знаходяться або пережили окупацію. Більшість українців вважають, що психічне здоров'я є сферою, на яку найсильніше вплинула та впливає військова агресія Російської Федерації. Для жінок, які потребують комплексної психосоціальної допомоги внаслідок пережитого під час воєнних дій в Україні розширено сферу дії послуг служб для постраждалих від домашнього насильства. На сьогодні в Україні працює понад 600 таких служб, і це істотна інфраструктурна підтримка у відповідь на невідкладні потреби людей [24].

Висновки. Українське суспільство, в тому числі його жінки, чітко продемонструвало себе як громадянське

суспільство, яке чинить потужний опір російському тоталітарному режиму та акту агресії проти України. Тому права і свободи, які є закріплені нашим конституційним законодавством та досягнуті Україною є рушійною силою і мотивацією у боротьбі за свою державність. Але на сьогоднішній день українське суспільство також потребує великої військової, гуманітарної, економічної, політичної допомоги світу. Гуманітарна допомога має задовольняти потреби тих категорій людей, які виявилися у найскладніших ситуаціях, зокрема жінок. Саму ж гуманітарну допомогу зараз люди можуть отримувати не лише через державу, а й через різні громадські організації. Важливо щоб держава підтримала лідерство жінок, забезпечила їм можливість професійного навчання та праці. Тобто, має існувати «допомога для розвитку». Важливим для реалізації права на здоров'я жінок – це психологічна допомога тим, хто має по-новому адаптуватися до наявних реалій. Зрозуміло, що питання охорони та захисту прав людини та основоположних свобод сьогодні, насамперед, вирішується через військову сферу. Однак основоположні права і свободи людини, які не підлягають обмеженню, підтримка прав жінок та інших основних інституцій механізму їх охорони та захисту мають бути реалізовані. Такі напрями можуть стати запорукою оцінки України як важливого партнера зарубіжними гарантами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.22 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14.02.2022 № 133/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737>.
4. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 18.04.2022 № 259/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2022#Text>.
5. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17.05.2022 № 341/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>.
6. Про продовження строку воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12.08.2022 № 273/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/573/2022>.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-XIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_085.
10. Міжнародна конвенція про ліквідацію всі форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text.
11. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
12. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.
13. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
14. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.2949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
15. Комісаром Ради Європи з прав людини оприлюднено Меморандум «Про наслідки війни в Україні для сфери захисту прав людини». Страсбург. 08.07.2022 URL: <https://www.coe.int/uk/web/commissioner/-/the-commissioner-publishes-her-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine>.
16. Україна: Новий звіт структури ООН Жінки та організації CARE підкреслює непропорційний вплив війни на жінок та спільноти меншин (4 травня 2022 р.) URL: <https://ukraine.un.org/uk/180993-ukrayina-novyy-zvit-struktury-oon-zhinky-ta-orhanizatsiyi-care-pidkreslyuyep-nerportsiyunu>.
17. Гендерно зумовлене насильство в Україні. Аналіз вторинних даних, 27 квітня 2022 року URL: ukraine-gbv-sdr-27522-final-format-amended-ukr.pdf.
18. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
19. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3739-17>.
20. Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство національної меншини на період до 2020 року: Указ Президента України від 08.04.2013 № 201/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/201/2013>.
21. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
22. КОНВЕНЦІЯ Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
23. Олена Зеленська: в Українській армії 42000 жінок, тисяча – на командирських посадах URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3529282-olena-zelenska-v-ukrainskij-armii-42-000-zinok-tisaca-na-komandirskih-posadah.html>.
24. Україна не зупиняє реформи, які ведуть до покращення становища жінок URL: <http://www.golos.com.ua/article/361919>.